

Posudek na disertační práci k velké obhajobě

Autor práce: Ing. Blanka Havlíčková

Název práce: Effects of terrorism on international tourism from the perspective of behavioral economics

Tématem práce jsou, jak plyne z jejího názvu, efekty terorismu na mezinárodní turismus z pohledu behaviorální ekonomie. Jedná se bezesporu o zajímavé téma. Hrozba terorismu se v posledních letech reálně nebo pocitově zvyšuje. Lze předpokládat, že tato hrozba bude ovlivňovat chování turistů a že agregátně bude mít vliv na mezinárodní turismus. Má smysl rovněž zkoumat, do jaké míry je hrozba terorismu reálná nebo imaginární, do jaké míry jsou reakce turistů a dalších osob na existující nebo potenciální (včetně smyšlených) obav z teroristických útoků racionální nebo ovlivněny nejrůznějšími chybami v lidském myšlení, které jsou tématem behaviorální ekonomie. Je třeba zdůraznit, že daná problematika, která de facto spojuje tři témata – turismus, terorismus a behaviorální ekonomii není vědecky detailně zpracována. Autorka tak zkoumá ne příliš probádaný terén, což činí výzkum náročnější. Rovněž je třeba ocenit, že autorka, ač studentka českého doktorského programu, napsala svoji disertační práci v angličtině.

V úvodu autorka konstatuje, že terorismus nemůže být zkoumán standardním pohledem klasické (lépe by bylo neoklasické) ekonomie, která předpokládá, že lidé jednají racionálně, jsou schopni efektivního posouzení rizika a mohou se svobodně (volně) rozhodovat o potřebě obrany (zabezpečení). Naopak terorismus ukazuje, jak snadno lze zmanipulovat lidské myšlení, jednání a rozhodování a jak omezená je naše racionalita, svoboda vůle a sebezájem. Z tohoto pohledu je behaviorální ekonomie vhodným vědeckým oborem pro zkoumání daného tématu. V úvodu autorka rovněž formuluje hlavní cíl práce – identifikovat a podat přehled jednotlivých kognitivních zkreslení, která mohou významně ovlivnit dopad terorismu a protiteroristických opatření na cestovní ruch, dále identifikovat na základě autorčina výzkumu efekt kognitivních zkreslení na rozhodování českých orgánů státní správy a jak se mění v důsledku protiteroristických opatření subjektivní vnímání rizika a spotřeba obyvatel včetně toho, zda tato spotřeba a vnímání jsou ovlivněny kognitivními zkresleními. Výzkumná otázka zkoumá, jak ovlivňuje přítomnost ozbrojených vojáků, případně policistů, subjektivní vnímání rizika a spotřebu turistických statků. Práce dále, na základě statistických dat, zkoumá, zda teroristické útoky ve Francii, která byla v roce 2015 terčem dvou velkých teroristických útoků, měly vliv na počet českých turistů, kteří do této země vycestovali. Formulaci cíle i výzkumné otázky považuji za adekvátní, kdy vychází z již existujících výzkumů a publikovaných textů.

Práce se dělí na teoretickou a praktickou část. Teoretickou reprezentují první a druhá kapitola, praktickou třetí až sedmá. Nejprve zhodnotím teoretické kapitoly. V první kapitole je nejprve stručně představena behaviorální ekonomie a její principy (omezená racionalita, omezená vůle, omezený sebezájem). Dále kapitola přináší přehled kognitivních zkreslení a heuristik, které souvisí se subjektivním vnímáním rizika, respektive které ukazují, jak v důsledku reálných nebo potenciálních teroristických útoků může v důsledku daných kognitivních zkreslení a heuristik dojít k neadekvátnímu subjektivnímu vnímání rizika. První kapitola tedy souvisí

s cílem práce - identifikovat a podat přehled kognitivních zkreslení, které ovlivňují dopad terorismu a protiteroristických opatření na turismus. Autorka zde převážně přebírá existující literaturu a popisuje současný stav poznání. Prokazuje, že je schopna se v dané literatuře zorientovat, vybrat a použít relevantní zdroje. Někdy by však byl žádoucí větší kritický odstup, respektive větší vlastní přínos – jednotlivé zdroje jsou často přejímány bez další analýzy. Celkově se ale domnívám, že autorka používá adekvátní vědecké metody.

Kapitola číslo dvě přináší definice terorismu, stručné představení vybraných teroristických skupin (Al Kaida, Islámský stát), důvody, proč si teroristé vybírají za své cíle místa související s cestovním ruchem, popis, jak vlády (státy) reagují na teroristické útoky (včetně potenciálních), přičemž je zdůrazněno, že tyto postupy vycházejí z pohledu na terorismus – odlišně je postupováno, pokud je terorismus chápán jako forma války nebo zločinu, případně jako společenský neduh. Subkapitola 2.2.1 se dle názvu zabývá otázkou, jaký vliv má zavedení bezpečnostních opatření na subjektivní vnímání rizika, její zaměření je však širší – ukazuje, které faktory ovlivňují vnímání rizika, proč na určitých místech dochází k více zločinům než na jině. Kapitola 2.2.2 teoreticky analyzuje přítomnost ozbrojených vojáků (případně policistů nebo členů soukromých bezpečnostních složek) na veřejně přístupných místech nebo v dalších objektech (např. ve školách) včetně otázek, jak tato přítomnost ovlivňuje pocity bezpečí, vnímání nebezpečí. Kapitola 2.2.3 ukazuje, jak teorie zkoumá efekty implementace bezpečnostních opatření na spotřebu, včetně popisu teoretických přístupů, jak jednotlivci reagují na hrozby, a přehledu literatury, která se tématem zabývá. Kapitola 2.3 potom ukazuje, jak osoby trpící chronickou úzkostí či depresí vnímají teroristické hrozby. V celé druhé kapitole autorka opět převážně vychází z již existující literatury a podává její přehled. I zde tedy prokazuje schopnost adekvátně s literaturou pracovat, jak by i zde byl žádoucí větší kritický odstup, respektive hlubší analýza existující literatury. Jednotlivé názory, které autorka k danému tématu uvádí, jsou často „naskládány“ za sebou a poněkud schází jejich porovnání, respektive zhodnocení.

Hlavní přínos práce lze spatřovat v praktické části, ve které autorka přináší nové poznatky. Ve třetí kapitole zkoumá, zda teroristické útoky, ke kterým došlo ve Francii v roce 2015, ovlivnily počet osob (českých občanů), kteří do této země vycestovali z hlediska dlouhodobých pobytů (4 noci a déle). V roce 2015 došlo ve Francii ke dvěma významným teroristickým útokům (v lednu na časopis Charlie Hebdo a v listopadu na více místech v Paříži). Autorka na datech ukazuje, že tyto útoky neměly na počet osob cestujících do Francie na 4 noci a déle vliv – oproti roku 2014 daný počet osob vzrostl. Je poněkud škoda, že autorka končí svůj výzkum rokem 2015. K druhým teroristickým útokům v Paříži došlo v listopadu 2015, takže tyto útoky logicky počet turistů v roce 2015 tolik neovlivnily, mohly ale mít vliv na počet českých turistů, kteří cestovali do Francie v následujících letech. V roce 2016 navíc došlo k dalšímu velkému teroristickému útoku v Nice (v červenci s 87 mrtvými), který rovněž mohl ovlivnit ochotu Čechů cestovat do této země.

Čtvrtá kapitola zkoumá, zda náklady na válku s terorem odpovídají počtu zachráněných životů. Metodika výzkumu vychází z přístupu uplatňovaného v USA – srovnání ceny lidského života a nákladů na boj s terorismem, kapitola se zaměřuje na cenu života v Česku a české náklady na boj s terorismem, přičemž autorka dospívá k závěru, že dané náklady přesahují počet zachráněných životů, i když nejsou tak nadsazeny jako v USA. Autorka dále poukazuje, že obavy české veřejnosti z teroristických útoků vzhledem k tomu, že na území ČR nedošlo k teroristickému útoku, jsou zveličené. Daný závěr je v souladu s tématem práce poukázat, že terorismus může vést k chybám v lidském myšlení, respektive k odlišnému jednání, než jaké předpokládá neoklasická ekonomie. Podobné závěry učinily v minulosti i jiné studie. Přesto je autorčin závěr do určité míry diskutabilní:

- válka s terorem se nevede jen proto, aby se zachránily lidské životy. Terorismus má i další konsekvence – ekonomické i mimoekonomické (z ekonomických vliv na HDP, z mimoekonomických ohrožuje demokracii, kvalitu života, apod.). Autorka kupř. dříve (v kapitole 2.3.2) správně upozorňuje, že teroristické útoky mohou způsobovat posttraumatickou stresovou poruchu. Pokud se tak stane, jde o zhoršení situace, a náklady na boj s terorismem by měly být správně porovnávány nejenom s počtem zachráněných životů, ale i se škodami v důsledku vzniku tohoto (a samozřejmě dalších) negativ.
- Je otázkou, co vše do nákladů na boj s terorismem zahrnout. Autorka ve své analýze čerpala z interních podkladů Ministerstva obrany, které nejsou veřejně přístupné. Přes její snahu komplexně kvantifikovat dané náklady se domnívám, že přehled nákladů, který je v práci uveden, působí poněkud nesystematicky.

Přes tyto námitky platí, že autorka v kapitole použila adekvátní vědecké metody.

Vlastní výzkum obsahují kapitoly pět až sedm. Autorka v nich zkoumá, jaký vliv má přítomnost ozbrojených vojáků (případně policistů) na vnímání rizik spojených s terorismem, přináší tedy odpovědi na výzkumnou otázku formulovanou v úvodu práce. Kapitoly 5.1 až 5.4 lze částečně řadit do teoretické části – autorka se v nich zabývá důvody, proč v realitě dochází k rozmisťování zde uvedených osob na veřejných místech, přičemž konstatuje, že tato přítomnost může na člověka působit rozporuplně – u některých osob může vést k iluzi kontroly (tj., že přítomnost ozbrojených vojáků zvyšuje bezpečí), u jiných osob se může projevit priming, kdy přítomnost ozbrojených vojáků signalizuje nebezpečí, takže tyto osoby začnou subjektivně více vnímat riziko. Má potom smysl zkoumat, který z efektů převažuje, přičemž výzkum se zaměřuje na problematiku související s cestovním ruchem. K výzkumu autorka používá dotazníkovou metodu, dotazníky jsou v českém jazyce. Autorka postupuje tak, že osoby odpovídající na dotazník jsou rozděleny do dvou skupin, přičemž každé skupině je předložena poněkud odlišná fotografie – jedna skupina má fotografii, na které je zobrazen ozbrojený voják/policista, druhá skupina má podobnou fotografii, na který ozbrojený voják/policista absentuje. Konkrétně autorka zkoumá:

- Jaké jsou subjektivní obavy z návštěvy Paříže (kapitola 5.5 obavy vyjádřeny Likertovou škálou), přičemž výsledky jsou v každé skupině (tj. skupině obdrživší fotografii s ozbrojeným vojákem i bez vojáka, obě fotografie jsou z Paříže) analyzovány za celou skupinu, zvlášť pro osoby trpící chronickou úzkostí či depresí a osoby, které touto nemocí netrpí, zvlášť pro osoby trpící chronickou úzkostí či depresí mladší 30 a osoby, které touto nemocí netrpí mladší 30 let, zvlášť pro osoby trpící chronickou úzkostí či depresí starší 30 a osoby, které touto nemocí netrpí starší 30 let, zvlášť pro muže a pro ženy.
- Jaké jsou subjektivní obavy při návštěvě Paříže z loupeže, ztráty zavazadel, infarktu a úderu blesku (kapitola 5.6, obavy vyjádřeny Likertovou škálou). Fotografie jsou opět z Paříže, stejné jako v kapitole 5.5.
- Kolik jsou ochotni lidé platit za vstup do Wax muzea v Praze (kapitola 6.1, fotografie zobrazují vstup do Wax muzea). Respondenti měli zde za úkol nejprve poznat postavy vystavené v tomto muzeu a teprve v závěru jim byla předložena daná otázka, autorka tak chtěla zabránit tomu, aby na otázku odpovídali ti, kteří o dané muzeum nemají žádný zájem. Výsledky jsou u každé skupiny analyzovány za celou skupinu, zvlášť pro muže, zvlášť pro ženy, zvlášť pro osoby mladší a starší 45 let.
- Kolik jsou ochotni lidé platit za vstup do Muzea Louvre (kapitola 6.2, fotografie zobrazují vstup do tohoto muzea). I zde měli respondenti za úkol nejprve poznat obrazy vystavené v muzeu a teprve v závěru jim byla položena otázka na vstupné, i zde byla cílem eliminace osob, které se o vstup do daného muzea nezajímají). Výsledky jsou u

každé skupiny analyzovány za celou skupinu, zvlášť pro muže, zvlášť pro ženy, zvlášť pro osoby mladší a starší 35 let.

- Jaké jsou subjektivní obavy související s obchodní cestou do Jeruzaléma (kapitola 7.4, fotografie zobrazuje Zed' nářků v tomto městě, obavy vyjádřeny Likertovou škálou). Výsledky jsou analyzovány u každé skupiny celkově za skupinu, dále zvlášť pro muže a pro ženy, osoby trpící, respektive netrpící chronickou úzkostí a depresí, pro osoby mladší, respektive starší 30 let, pro osoby, které vycestovaly, respektive nikdy nevycestovaly mimo západní svět, pro pravidelné čtenáře, respektive nečtenáře novin.
- Jaké jsou subjektivní obavy související s obchodní cestou do Jeruzaléma (kapitola 7.5, fotografie zobrazuje Zed' nářků v tomto městě, obavy měli respondenti vyjádřit vlastním slovním vyjádřením, autorka zkoumala, kolikrát se o respondentů v obou skupinách objevila slovo teror, terorismus). Výsledky jsou u každé skupiny analyzovány za celou skupinu.
- Kolik jsou lidé ochotni platit za vstup ke Zdi nářků v Jeruzalémě (kapitola 7.6, fotografie zobrazuje Zed' nářků v tomto městě). Výsledky jsou u každé skupiny analyzovány za celou skupinu, zvlášť pro muže, zvlášť pro ženy, zvlášť pro osoby mladší a starší 30 let, zvlášť pro osoby trpící nebo netrpící chronickou úzkostí či depresí).

Konkrétní výsledky budou, jak předpokládám, prezentovány autorkou při obhajobě práce, zde jen několik obecnějších poznámek:

- Autorka provádí standardní experimenty, kdy vzorcích, které mají poněkud odlišné zadání nebo podmínky (zde fotografie, na které je nebo není přítomen ozbrojený voják), zkoumá, jak daná odlišnost ovlivní chování členů daného vzorku. Podobné výzkumy provádí řada autorů, výsledky těchto výzkumů jsou prezentovány v uznávaných časopisech. Autorka pro porovnání výsledků chování jednotlivých vzorků používá standardní statistické metody (t-test, respektive Z-test) s obvyklou hladinou významnosti (p-hodnota 5 %).
- Autorka tedy zejména v těchto kapitolách prokázala, že je schopna samostatného vědeckého výzkumu, který přináší relevantní poznatky a který se zaměřuje na nové skutečnosti.
- Standardní budou i námitky proti použitým metodám: výzkum probíhal přes internet, odpovědi v dotazníkům se mohou lišit od reality (např. odpovídající uvedl, že trpí chronickou úzkostí, ve skutečnosti ji netrpí; odpovídající uvedl, že je ochoten zaplatit určitou částku, ve skutečnosti by danou částku nezaplatil apod.), žádný zkoumaný vzorek není reprezentativní z pohledu demografického složení obyvatel ČR, na jednotlivé otázky odpovídal odlišný počet respondentů atd. Z tohoto pohledu je nutno přistupovat k výsledkům s určitou obezřetností. Na druhou stranu platí, že jiné metody zjišťování v dané oblasti jsou mnohem nákladnější a pro autorku nedostupné.
- V některých případech je porovnatelnost jednotlivých výsledků ztížena určitou nedůsledností autorky. Např. věková hranice je stanovena někde na 30 let, jinde na 35 let a jinde dokonce na 45 let.
- U zde uvedených kapitol je znát, že jsou částečně převzaty z článků nebo dalších textů autorky, některé pasáže (např. vysvětlení statistických metod v kapitolách 5.5 a 7.4.2) se opakují apod. Prospěla by zde pečlivější „redakční/korektorská“ práce.

Celkově však hodnotím autorčin výzkum jako přínosný a splňující standardy na disertační práci.

Závěr:

Z hlediska jednotlivých kritérií kladených na disertační práci se domnívám, že:

- Výchozí výzkumný úkol a hlavní cíl jsou odpovídajícím způsobem formulovány.

- Přes výše uvedené výhrady autorka používá adekvátní vědecké metody.
- Práce je obsahově vyvážená a má logickou strukturu.
- Zejména v praktické části autorka prezentovala autentickou vědeckou činnost, která je jejím vlastním přínosem. Přes výhrady k zvoleným metodám zkoumání se jí podařilo dosáhnout nových poznatků (zejména zjištění, že osoby trpící chronickou úzkostí nebo depresí vnímají přítomnost ozbrojených vojáků na veřejnosti odlišně než osoby netrpící danými problémy).
- Práce splnila stanovené cíle. Potvrdila, že nástroje behaviorální ekonomie jsou vhodné ke zkoumání dané problematiky.

Na základě zde uvedeného práci doporučuji k obhajobě před příslušnou komisí.

Otázky k obhajobě:

1. V kapitole 1.2 podáváte přehled heuristik a kognitivních zkreslení, které ovlivňují subjektivní vnímání rizik souvisejících s cestovním ruchem. Které z těchto heuristik a zkreslení na základě svých dalších výzkumů považujete za nejdůležitější a proč?
2. Kapitoly 5 až 7 zkoumají, jak přítomnost ozbrojených vojáků/policistů působí na subjektivní vnímání rizik souvisejících s cestovním ruchem. Lze vaše závěry porovnat s nějakými jinými studiemi/výzkumy? Pokud ano, s jakými, v čem se shodují/odlišují?
3. V práci dospíváte k závěru, že osoby trpící chronickou úzkostí a/nebo depresí vnímají přítomnost ozbrojených vojáků/policistů odlišně než osoby, které tímto problémem netrpí? Lze uvést nějaké důvody pro toto odlišné vnímání?

V Praze 27. srpna 2018

Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D.
odborný asistent Katedry ekonomie a mezinárodních vztahů
Vysoká škola finanční a správní

Estonská 500
101 00 Praha 10
wawrosz@mail.vsfs.cz
+420 777 189 183